

A szegedi Új Zsinagóga és Zsidó temető

„Ha egyszer Szegedet megkérdeznénk, hogy vajon mire a legbüszkébb, legkevélyebb, Szegednek oda kellene mutatni zsidó polgártársaira méltó önérzettel megveregetve mellét [...]”. (Mikszáth - Szegedi Napló 1879. július 29.)

A fent idézet szöveg híven tükrözi a szegedi zsidóság egykori helyzetét Szegeden: több ezres létszámú közösség szerves részét képezte a városi kultúrának, gazdaságnak, társadalomnak. Gondoljunk csak a Pickekre, vagy Patzauer Miksára, mint az Anna-víz gyógyhatásainak felismerőjére. A szegedi zsidóság ezen tevékenysége közül mégis a legnagyobb csodának az Új Zsinagógát tekinthetjük.

Új Zsinagóga

A Dél-Alföldi turisztikai régióban, Csongrád-Csanád megye székhelyén, Szegeden található az Új Zsinagóga¹, mely hazánk második, Európa negyedik legnagyobb zsinagógája. A szegedi zsidóság lélekszáma a 19. században folyamatosan növekedett, így már a század közepétől elkezdtek foglalkozni azzal, hogy egy, a régi zsinagógától (épült: 1840-43) nagyobb imahelyet létesítsenek. Az említett régi épületben szolgált rabbiként 1850-től Löw Lipót, a magyarországi zsidóság modernizációjának szorgalmazója is.² Lipót fia, a szintén rabbivá vált, Immánuel³ pedig már az Új Zsinagóga megálmodójaként is definiálható: ő maga kezdett álmodozni ugyanis az 1870-es évektől erről pontosan, s tervezte meg a belső díszítést, a kertet és elkészítette az üveglakokhoz szükséges rajzokat. A szükséges anyagi források előteremtését követően 1897-ben pályázatot írtak ki az építésre, melyet Baumhorn Lipót (1860-1932)⁴ nyert el 1899-ben. Baumhorn Magyarország egyik legtermékenyebb zsinagóga-építész volt, a trianoni előtti területen számos zsidó „templom” fűződik a nevéhez – Esztergom, Gyöngyös, Temesvár stb.⁵

¹ Hazai zsinagógákról lásd: Gerő László (főszerk.): Magyarországi zsinagógák. Budapest, 1989.

² Eötvös Károly írta róla: „Az első rabbi, aki kimondja, hogy a magyarországi zsidóságnak magyarrá és hazafivá kell lenniük”. Nem véletlen, ugyanis szorgalmazta többek között az asszimilációt, a magyar nyelvűséget, melynek eredménye a neológ irányzat megszületése lett. De a magyar zsidóság jogaiért is harcot folytatott. Apró Ferenc: Képek a szegedi zsidóság múltjából. Szeged, 2014. (A továbbiakban APRÓ 2014)

³ Löw Immánuelről számtalan munka született már, így például: Péter László: Löw Immánuel. Tanulmányok. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 49. Szeged, 2015. Legújabban Immánuel munkáit állítva a fókuszba: Hidvégi Máté-Ungvári Tamás (szerk.): Löw Immánuel válogatott művei I-II. Budapest. 2019.

⁴ Baumhornról további információ: Magyar zsidó lexikon. Szerk. Újvári Péter. Budapest, 1929. Déry Attila – Merényi Ferenc: Magyar építészet. Budapest, 2000.

⁵ TORKOS Róbert–OLÁH Tamás: A szegedi zsinagógák és a város zsidósága. Szegedi Temetkezési Kft. Szeged, 1997. (A továbbiakban: TORKOS–OLÁH 1997.)

1900. augusztus 7-én kezdték el az építkezést János és Schaar Ede szegedi vállalkozók irányításával a mai Jósika utca 10. szám alatt. Az összköltség 606.000 koronába került, melybe 216.780 koronát a hitközség adományokból fedezett, de az akkori városi önkormányzat 40.000 koronával segítette azt. Hivatalosan 1903. május 19-én fejezték be az építést, pontosan 60 évvel a második, régi zsinagóga felavatásának napján. (Az igazsághoz hozzátartozik, hogy már 1902. szeptember 16-án, a zsidó újév első napján felavatták.) Az ünnepségre pontosan annyi jegyet bocsátottak ki, amennyi ülőhely volt az épületben: ez a szám ma 1340. A tóraolvasó asztal alatt látható ma is a zárókő, melybe az eredeti tervrajzokat, Löw Immánuel által írt szöveget, az aznapi újságokat, és az akkor érvényben levő pénzek egy-egy példányát helyezték el.⁶

Az épület összességében a kialakított karzatokkal, előtérrel és az orgona számára elhelyezett térrel együtt 1483 m², hossza 48 méter, külső magassága a járdától számítva 48,5 méter, belülről pedig 34,5 méter. Falai a négy égtáj felé vannak tájolva, a főbejárat nyugatra, az oltár pedig keletre tekint. A zsinagóga maga eklektikus stílusú: a kupola külseje barokkos megjelenésű, belülről viszont a román stílust a 12 darab kockaformájú oszlop, a bizáncit a gömbháromszögek, a gótikust az oltár feletti bordázat, a szecessziót a szőlő, füge és rózsamotívumok idézik, de a mór stílus is felfedezhető. Ahogy a stílusjegyek, úgy a színvilág is harmóniában áll, a Tóra alapján a hit megjelenítése volt az elsődleges szempont. A kék mint az igazság, higgadtság, a békesség és az ég szimbólumaként jelenik meg az elefántcsont fehér és arany színekkel.

Zsinagógai túránk az előcsarnokkal veszi kezdetét, ahol eredetileg az esküvői előkészületek zajlottak, majd a holokausztot követően, 1947-ben a Mártírok csarnokaként vált „ismertté”. Két oldalt, s az oszlopokon márványtáblák mutatják a szegedi zsidó áldozatokat, köztük a Pick család egyes nevei is felfedezhetők. Körülbelül 2.000 név áll jelenleg a táblákon, de ezek évről-évre gyarapodnak az újabb hozzáírások miatt. A sarkokban egy-egy fekete koporsó található, a jobb oldalin az Él mólé rachamim kezdetű héber nyelvű imádság, a baloldalin pedig Dr. Gergely Judit szegedi származású gyógyszerészprofesszor magyar nyelvű versrészlete állít emléket a legvédtelenebb áldozatoknak, a gyerekeknek és az időseknek. A koporsókon feltüntetett mákgubó szimbólum a zsidó hagyományvilágban a halált szimbolizálja (szemben a csillaggal, mellyel a születést szokták feltüntetni a sírköveken). A koporsók feletti üveglablakok a szegedi zsidó vasutasokat és ügyvédek jelzi.⁷ A 3000 délvidéki mártír emlékére, az elhunyt kisteleki

⁶ TORKOS-OLÁH 37-38.

⁷ Dusha Béla: Az élő zsinagóga. Szeged, 2009. 35. A továbbiakban DUSHA 2009.

zsidók tiszteletére és az építés, kisebb rekonstrukciók emlékére szintén találkozhatunk itt táblákkal. A belső, úgynevezett templomtéri oldalon, de még mindig az előcsarnokban balról magyarul, jobbról pedig héber nyelven íródott mártír verset olvashatunk, ennek első pár sorát idézzük:

*„Testvér, kit egykor elküld hozzánk egy messze föld
Élő testvér, ki eljössz, hogy sírunk megjelöld.
De sírunk nincs, csupán nevünk őrzi e tábla,
Testvér mire gondolsz előtte állva.”*

Jelenleg ez a tér különböző kiállításoknak ad otthont.

A zsinagógai belső térbe lépve rögtön előttünk a keleti oldalon, Jeruzsálem felé tájoltva láthatjuk az oltárt, középen a tóraolvasó asztallal (bima), ami jeruzsálemi fehér márványból készült. Ettől jobbra kettő, balra pedig egy darab fatrónus látható – míg az előbbi a kántor, előimádkozó helyei voltak, addig utóbbi a mindenkori rabbi széke. Az oltáremelvényen láthatunk négy menórát, azaz hétágú gyertyatartókat féldrágakövekkel díszítve. A zsidóság egyik legrégebbi jelképe a Mózes által látott égő csipkebokrot szimbolizálja. Az oltár mögött középen található a tóraszekrény, melynek kilenc rekesze van a modenai imaház frigyszekrényének mintájára. Itt őrzik a tóratekercseket, melyek Mózes 5 könyvét tartalmazzák. Ajtaja Nílus menti akácfából, kerete libanoni cédrusból készült, mivel a hagyomány szerint ezekből a fajtákból készült a frigyláda is. Az ajtó fém pántjai izsópot ábrázolnak, mely a lelki tisztaság jelképe. A tóraszekrény előtt az Isteni gondviselés jelképeként az örökmécses lóg.⁸ Az oltár felett látható a kupola kicsinyített mása, ami mögött az orgona játékasztala helyezkedik el. A ma hallható és látható hangszer 2003-ban lett felújítva, 2317 sípos, 42 regiszteres, 2 manuális. Hitéleti célra ma már nem, de hangversenyek alkalmával rendszeresen használják. Az eredeti Wegenstein C. Lipót által készített darabot az előtér vitrinjében őrzik.

Az épület tartószerkezete vas. A női karzatot tartó oszlopok vörös műmárvánnyal borított vasoszlopok. A kupola és a négy főoszlop találkozásánál, az úgynevezett csegelyekbe a négy aranykörben írt héber szavakból a zsidó vallás etikáját olvashatjuk ki három szóként: Tóra, Istentisztelet, emberszeretet. Ezek alatt, a karzat balusztrádjánál kék

⁸ DUSHA 2009.40-41.

alapon szintén négy héber szóval találkozhatunk: a szülők tisztelete, az irgalom cselekvése, a béke szerzése, a Tóra tanulása. Nemcsak a már említett stílus– és színkeveredés alkot egységet, de a Szentírás négy részét a négy emeleti sarkokban található növények is: a Tórát a csipkebokor, az első prófétákat a koloquint, az utolsó prófétákat Jónás csodafája, a szent iratokat pedig az Énekek Énekének diófája jelképezi. A kupola négy nagy dongaboltozatát a négy főimával kapcsolták össze, úgy, mint a reggeli, a muszaf, a déleesti és az esti ima.⁹

A zsinagóga egyik legnagyobb látványosságának a 31,6 méter magas és 10 méter átmérőjű kupola számít. Kívülről bordázott, palával fedett, belülről pedig kovácsoltvas bordázatban végződik. Az üvegóra a világot szimbolizálja, mint egy csillagos eget. A kupoladob 24 tartóoszlopa a nap 24 óráját jelzi, míg a csipkebokor kék alapon festett fehér virágai a hitet és a kinyilatkoztatást. Középen a hatágú Dávid csillag látható. A főkupolát kívülről még további 4 kisebb, reneszánsz stílusú kupola veszi körül.¹⁰

Amíg a kupola üvegét Róth Miksa készítette, addig az ólomüvegablakok testvére, Róth Manó tehetségét hirdetik. Mindegyik ablak egy-egy nagyobb zsidó ünnepnapot ábrázol. A déli oldal üvegablakai a következők: hétköznapi munka, Pészach, Ros Hasana (zsidó újév), Szukoth, Hanukka és Purim. Az északi oldal üvegablakai: Szombat, Sávut, Jom Kippur, Szimchát Tóra és a Tisá Beáv. A földszinti ablakok között négy mázkir tábla az első világháborús zsidó áldozatok neveit őrzi. Az emeleti ablakok megegyeznek a lentiekkel, azért hogy a fent ülő hölgyek is láthassák az összes ünnep fontosabb szimbólumait, ám a középkarzati éppen kivételt jelent, ugyanis az a történelmi visszaemlékezésnek van szentelve: ezen többek között a régi templom rajza az árvízben és mellette az új zsinagóga vázlata áll.¹¹

A zsinagógában nem látható emberábrázolás a tízparancsolat alapján: „*Ne csinálj magadnak faragott képet, és ne imádd azt!*” Löw Lipót nyomán viszont itt jelenik meg először olyan felirat, mely nem héber vagy arámi, hanem az adott ország nyelvén íródott, jelen esetben magyarul: „*Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!*”

A már említett II. világháborús borzalmak a zsinagógában nem okoztak kárt, akkor bútorraktárként használták az épületet.¹² A korszakról Liebmann Béla által készített fotók a bejárat jobb oldalán tekinthetők meg. Ugyanitt kettő nagy méretű tábla állít emléket Löw

⁹ TORKOS-OLÁH 1997. 48.

¹⁰ DUSHA 2009. 45-49.

¹¹ DUSHA 2009.22-23. Az ablakokról és azok ünnepeiről lásd bővebben ugyanitt 54-115. vagy TORKOS-OLÁH 1977.

¹² Az idők folyamán beázások, süllyedések, ablakok betörései történtek. A legutóbbi felújítás során csak a zsinagóga külső részét renoválták.

Immánuelnek, és a soá utáni időszak rabbijának, Schindler Józsefnek, bal oldalt pedig Löw Lipót emléktáblája van.¹³

Nemcsak mint műemléki épületként érdekes az Új Zsinagóga. A 2016-2017 között lezajlott külső felújítás során rendezték az épületet körülölelő kertet Löw Immánuel eredeti elgondolásai alapján,¹⁴ de annak mai formában történő felidézéseként. (például puszpángot a kert helyreállításakor az egész országban elterjedt puszpánglégy miatt más növényrel kellett helyettesíteni.) A most megújult parkban az Immánuel-féle kert fő elemeit csodálhatjuk meg: megtalálhatjuk a cédrus liget motívumait, a 24 darab cédrust, borostyánnal befuttatott dombokon, hamisciprusokkal körbevett nyírfát, a kerti utak vonalvezetését, az épületet keretező növényssávot, a főhomlokzat előtti tiszafasort, s a főbejáratnál a két oszlopos – jegenye nyár és jegenye akác – fát.

A zsidó hitközségi székház a már említett Baumhorn-Löw-Róth trió munkája eredményeként az Új zsinagógával egy időben épült fel. A 2008 óta műemléki épületben a hitélet és a zsinagóga adminisztratív működése zajlik, de egy 20-25 fős Szeretetotthon is található itt kóser konyhával. Itt működik továbbá Biernfeld Sámuel rabbi, tanító és költőről elnevezett könyvtár, valamint levéltár-archívum, melyek előzetes jelentkezés alapján látogathatók. Turisztikai szempontból a székház üvegablakai és díszterme emelkedik ki, mely igény esetén megtekinthető. A terem nemcsak az ablakok miatt bővelkedik kincsekben, de a számtalan olajfestmény miatt is, többek között Barabás Miklós utolsó műve is megtalálható itt. E terem ad otthont nemcsak a hitéleti rendezvényeknek, de számos közéleti – könyvbemutató, konferencia stb. – eseményeknek is.¹⁵

¹³ A zsinagógáról még: ÁBRAHÁM Vera: Szeged zsidó temetői. Szeged. 2016. 23-24. (A továbbiakban ÁBRAHÁM 2016.)

¹⁴ Fő műve Immánuelnek, melyet tíz éven át írt a Die Flora der Juden, azaz a zsidók növényvilága. Megírásához a Talmud és a Biblia ismeretén kívül alapos régészeti, botanikai és filológiai munkát végzett.

¹⁵ DUSHA 2009.147-152.

A szegedi izraelita temető

Annak ellenére, hogy a zsinagógával szemben kevesebb turisztikai fókuszot kap, a temető is fontos részét képezi a városi vonzerőknek: többször volt arra példa, hogy egy csoport szervezett sétán vett részt és ennek folytatását, fejlesztését tűzte ki célul a szegedi zsidó hitközség is.

Amikor arról beszélünk, hogy zsidó temető Szegeden, akkor rögtön három helyszínről is meg kell emlékeznünk. A régi, azaz a közösség első temetője 1794-ben létesült, s noha csupán 1831-ig működött, az ott nyugvók közül néhányat a ma használt Új Temetőbe evakuáltak. A második, úgynevezett árvízi temető Újszegeden 1879. március 12-augusztus 23-ig töltötte be szerepét, de az elsőhöz hasonlóan átemelésre kerültek sírok. Az említett Új Temető 1831-től működik a mai Fonógyári út mentén, a szerb és a katolikus (Belvárosi) temető között. Schäffer Mózes Joachim tervei szerint kezdődött meg a terület rendezési munkálata, fásítása. A cinterem és búcsúztató terem mai formáját ugyanakkor a híres-neves Baumhorn Lipót készítette Löw Immánuel kezdeményezésére. A jelenleg mintegy 60 hektáron körülbelül 6000 elhunytat őriz a föld, köztük olyan híres személyeket, mint Löw Lipót, Löw Immánuel, Kulinyi Zsigmond, Heller Ödön, Kiss Dávid, vagy a Pick család.

Turisztikai sírkerti sétánk ismertetéséhez fontos hangsúlyoznunk a múlt és az ősök tiszteletének jelentőségét. A zsidóság magát a békés halált nem, csupán a váratlan, szerencsétlenségben történt halált fogják fel tragikus eseményként. A halottat a lehető leggyorsabban el kell temetni, lehetőleg aznap vagy másnap – a szombat kivételével. Kegyes cselekedetként fogható fel, hogy nem szabad magára hagyni a haldoklót, még az utolsó percekben is vele kell lenni. A halál beálltakor szokás kiönteni a házban található vizet, tükröket letakarni, mécsest/gyertyát gyújtani, melynek lángja a nyugvó felett őrökdi. ¹⁶

A temetkezési előkészületek hasonló odafigyelést igényelnek: a halottasházban (Táhara-ház) megmosdatják a tisztátalan holttestet, majd megkezdődik az öltöztetés. Mindenki egyszerű fehér vászon leplet, és fejfedőt kap, jelezve a halálban való egyenlőséget. A nők haját kibontva hagyják, a férfiakhoz egy megcsonkított imakendőt helyeznek el, s mindenkire raknak cserépdarabot és egy csipetnyi földet halott szemére vagy/és ajkára. Az egyszerű, vasszőgek nélküli deszkakoporsókba az elhunytat a következőképp fektetik:

¹⁶ <https://szegedpanorama.blogspot.com/2012/09/beth-hachaim-2-resz-halal-es-temetes.html>
07.17.8:34.

karokat a mellrésznél összefonják, a lábakat kinyújtják, fa-villát tesznek a kézbe, s izraeli földet helyeznek el még.¹⁷

Hangsúlyoznunk kell a lezárt koporsó használatát: a nyitott koporsó a halott megszegyenítését jelenti. A koporsót a sírhoz minél kanyargósabb úton szokás vinni, útközben pedig hétszer megállva egy-egy zsoltárt kell mondani.¹⁸

További érdekes mozzanatként, bibliai időkből fennmaradó szokás és ma is élő hagyomány, hogy a sírra követ, vagy köveket helyeznek az elhunyt emlékezte céljából, jelezve azt, hogy vannak, akik még felkeresik az adott sírt.¹⁹

A Chevra Kadisa, azaz a Szent Egylet feladatkörét szintén ki kell emelnünk a temetési gondolatközhöz kapcsolódóan: minden a halállal kapcsolatos tevékenység, így az elődök nyugvóhelye, a sírkert, a haldoklás, a halál közeli cselekedetek, temetőgondozás, beteg-és kórházlátogatás, karitatív munkák tartozott hozzá. Az egylet 1787-ben alakult, s működött egészen 1950-ig. Ma a hitközségi elnök személyében funkcionál az egylet hajdani tevékenységi köre.²⁰

¹⁷ <https://szegedpanorama.blogspot.com/2012/09/beth-hachaim-2-resz-halal-es-temetes.html> 2020. 07.17: 8.45

¹⁸ <https://szegedpanorama.blogspot.com/2012/09/beth-hachaim-2-resz-halal-es-temetes.html> 2020. 07.17: 8:55.

¹⁹ DUSHA 2009. 130.

²⁰ ÁBRAHÁM 2016. 28-39.

Irodalom:

Apró Ferenc: Képek a szegedi zsidóság múltjából. Szeged, 2014.

Ábrahám Vera: Szeged zsidó temetői. Szeged. 2016.

Déry Attila – Merényi Ferenc: Magyar építészet. Budapest, 2000.

Dusha Béla: Az élő zsinagóga. Szeged, 2009.

Gerő László (főszerk.): Magyarországi zsinagógák. Budapest, 1989.

Hídvégi Máté–Ungvári Tamás (szerk.): Löw Immánuel válogatott művei I-II. Budapest. 2019.

Péter László: Löw Immánuel. Tanulmányok. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 49. Szeged, 2015.

Magyar zsidó lexikon. Szerk. Újvári Péter. Budapest, 1929.

Torkos Róbert–Oláh Tamás: A szegedi zsinagógák és a város zsidósága. Szegedi Temetkezési Kft. Szeged, 1997.

<https://szegedpanorama.blogspot.com/2012/09/beth-hachaim-2-resz-halal-es-temetes.html> 2020. 07.17.8:34